

Марија Копривица

Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Међународни центар за православне студије, Ниш
e-mail: marijakoprivica@gmail.com

МОНОГРАФИЈА ЗА ПРИМЕР

Синиша Мишић, Гордан Бојковић, *Средњовековни манастири и цркве Црне Реке*, Народни Музеј Пожаревац, Центар за историјску географију и историјску демографију, Филозофски факултет - Универзитет у Београду, Пожаревац 2018, 147 стр.

Пред читаоцима је монографија која даје пример како треба истаживати и приказати хришћанску прошлост једне мање географске целине, представити црквене споменике и отргнути од заборава оно што већ вековима лагано одумири и пропада. Простор Тимочке крајине, па и Црне реке, слабо је заступљен у писаним изворима средњег века, не само српске већ и бугарске провинијенције. Материјални остаци средњовековних цркава и манастира са овог простора, стога, престављају још драгоценији изворни материјал за проучавање. Ова монографија показује важност саледавња скромних средњовековних остатака у историјским истраживањима, као и важност изучавања пограничних подручја српске државе.

Преглед политичке и црквене историје посматарног подручја је опширан и заузима скоро половину монографије. Ипак, показује да је неопходно најпре сагледати сложене историјске околности у којима се развија црквени живот Црне Реке. Поред тога, детаљнији приказ политичке историје попуњава празнину у српској медијевистичкој

историографији у којој простор Источне Србије није довољно сагледан. Богато античко наслеђе заменио је буран период срењег века у коме се долина Тимока назалила на размеђи етничких и политичких кретања. Бугараски утицај остварен кроз вишевековну управу над овом територијом је неоспоран, али продор духовности из српске средњовковне државе је не само приутан, већ у позном средњем веку и јако изражен.

По структури монографија је подељена у пет поглавља иза којих следи закључак. Текст је праћен квалитетним и адекватним фотографијама, скицама архитектонских приказа цркава, што у многама доприноси да читаоц створи бољу слику о црквеним споменицима Црне Реке. Прво поглавље, насловљено *Природа* дефинише просторне оквире истраживања. То је котлина којим доминира ток Црног Тимока а уоквирена је планинским масивима Кучајних планина, Дели Јована, Ртња, Тупжнице, Девике, Сврљишком планинима и обромцима Старе планине.

Друго поглавље, *Античко наслеђе*, прати историјски развој простора Источне Србије од праисторије до 4. века нове ере. Трагови људске делатности у праисторију присутни су од палеолита, али су најбројнији из бронзаног доба. За период ране историје пажња усмерена на трагове културе балканских народа у предримском периоду. Римско културно наслеђе на простору Источне Србије је богато, па је у монографији добило и запажено место. На простору Црне Реке налазе се остаци римског утврђења познатог као Гамзиград, које представља вилу и маузолеј цара Гаја Галерија, Феликс Ромулијана.

Треће поглавље, *Рани средњи век*, усмерено је на јачање хришћанског утицаја у овом периоду. Простор источне Србије био је под верским утицајем већих градова Виминацијума, Наиса, Средике, Акве, Сингидунума и Сримијума у којима су деловала прва епископска седишта у Илирику. На ширем простору Источне Србије пронађен је већи број ранохришћанских споменика који датирају из 4. 5. и 6. века. Хришћанском утицају није одолео ни стари царски комплекс у Гамзиграду, где су откривени остаци тробродне базилике.

Наслеђавање Словена и стварање Склавинија на Балкану, интензивно је захватило и долину Тимока, а по овој реци је названа и скупина Словена-Тимочани. Настанак и јачање Бугарске државе, довело је до тога да се у оквору њених граница нађе и простор Црне Реке. Крајем 9. века хришћанизација која је обухватила и долину Тимока. Међутим, устанци и сукоби током следећа два века довели су до опадања броја становника и слабљење хришћанске компонентне.

Четврто поглавље књиге насловљено *Бугари, Срби и Власи* прати политичака дешавања у периоду 13-15. века. Простор Црне Реке је од обнове Бугарског Царства (1186) до смрти цара Константина Тиха Асена (1277) био у саставу ове моћне балканске државе. У другој половини 13. века долази у појединим областима до осамостаљивања бољара, док најезда Татара доводи до њиховог подчињавања кану Нагоју. Бугарске великаше Дрмана и Куделина, који су држали Браничево и Кучево, поразио је краљ Милутин у војном походу који је предузео заједно са својим братом Драгутином. Браничевска земља је припојена српској држави, док је Црна река остала под влашћу видинског кнеза Шишмана, али се нашла у пограничном подручју са српском краљевином. Вазалним подчињавањем Шишманове кнезевине краљу Милутину, јача српски утицај у долини Тимока и ка Подунављу, ма да је Црна река до краја средњег века остала у саставу Видинске државе. Другу половину 14. века у црквеном животу Црне Реке обележила је активност исихисте попа Никодима Грчића, који је упамћен као ктитор неких цркава у Црној реци. Такође, изворни подаци указују да су храмове Црне Реке помагали влашки војвода Радул I и кнез Лазар са којима је Никодим сарађивао. Црквени живот на самом преласку под османску власт није замро и чак изнедрио неколико значајних споменика. У преглед политичких дешавања аутори су уврстили део *Црна Река*

у првом веку османманске власти. Важност овог дела огледа се у праћењу континуитета насељености и црквеног живота на овом подручју. Османски пописни дефтери бележе изванредан број активних манастира: Врело, Луково, Лозица, Лопушња. Уочено је да је простор Црне Реке у 15. и почетком 16. века под јачим духовним утицајем Влашке, али да везе са српском духовним средиштима нису прекинуте.

Пето поглавље *Цркве и манастири*, представља изузетан научни допринос ове монографије, у коме су појединачно сагледани црквени споменици Црне Реке и њихов значај. Најпре је укриво проказана црквена организација подручја кроз средњи век. Указано је да је посматрано подручје припадало Видинској епископије, али да су православну верску компоненту потресали богумилски јеретички утицаји као и продор фрањеваца из Угарске. Делатност исхристичких проповедника у 14. веку ојачало је позиције православне цркве и у великој мери оставио трага на црквено градитељство. Међу споменицима који су издвојени: Зањевачка црква, Грлишки манастир, Мироштица, Црква св. Луке, Лозница, Лопушња, Врело и Крепичевац.

Изграђања Зањевачке цркве се смешта у период бугарске власти. По типу основе храма, са четири апсиде, припада нешто старијим споменицима у односу на остале цркве Црне Реке. Грлишки манастир, посвећен св. Апостолима Петру и Павлу добија на значају у 19. веку, када је постао срдште устанничког окупљања. Ктиторски натписи сведочи да је храм обновио поп Радосав, једна од вођа устанка у овом крају. Ипак, надгробни споменици сведоче о постојању средњовековне цркве на овој локацији. Мироштица представља црквину са ретком посветом светим Макавејима, старозаветним светитељима и мученицима. Иако је средњовековна црква уништена приликом изградње магистралног пута, недавно је подигнута нова црква са истом посветом. Црква св. Луке у селу Лукво, са основом моравског триконхоса, представља, такође, стари храм на чијим основама је у 19. веку подигнута новија црква. Аутори закључују да би се ова црква могла поистоветити са манастиром у селу Мирво који се помиње у османским пописима. Моравском стилу градње припада и црква у селу Лозица, коју помињу турски пописи. Манастир Врело, такође, је поменут у османским дефтерима 16 веку, али је настрадао током каснијег периода. Аутори убицирају овај храм у близини села Криви Вир где се налазе остаци црквине.

Два најзначајнија споменика из средњег века у Црној Реци су манастири Лопушња и Крепичевац. Манастир Лопушња, посвећен св. Николи, иако веома нагрizen зубом времена очувао је на западном зиду ктиторски натпис. Из текста натписа се сазнаје да је храм подигао влашки војвода Радул заједно са кнезом Богојем, почетком 16. века. Пошто се црква помиње у ранијим турским пописима и по стилу градње представља споменик старијег архитектонског типа, највероватније је војвода Радул обновио храм на темељима старије богомоље. Небригом у новије време нестају и последњи остаци њеног живописа. Манастир Крепичевац је још један у низу храмова с краја средњег века. Ради се о задужбини властееоске породице Георгија, Зоре и њиховог сина Михаила. На северном зиду припрате очуван је животис са представма ктитора и натисом. И овај манастир је деловао током османске власти.

Већина цркава има триконхосну основу, са израженом олтарском полукружном апсидом. По свему судећи, потичу из друге половине 14. века и настале су под јаким утицајем исихистичког покрета који је у Црну реку донео поп Никодим Грчић. Већина храмова бележи обнове у другој половини 15. или у 16. веку. Иако су издржали тешка времена османске власти у каснијем периоду су запустели, неки потпуно неки делимично. Нажалост већину ових драгоцених споменика и даље нагрiza зуб времена и људски немар.